

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

С.84-85.

2. Александрова А.А. Событийный туризм в мире // Экономическое возрождение туризма, 2010. - № L.- С. 47-52.

3. <https://primeminister.kz/ru/news/k-2025-godu-dolya-turizma-v-vvp-strani-sostavit-8-a-muhamediuli-15953>

4. Итоги фестиваля Coachella за последние 5 лет [Электронный ресурс]: //https://nonews.co/wp-content/uploads/2018/10/TTC2017.pdf word economic forum

ӘОЖ 338

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДА БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫ ҢНТАЛАНДЫРУ

Аманжолов Арлан Алимжанович

a.amanzholov99@mail.ru

экономика факультетінің 1 курс магистранты
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Егембердиева С.М.

Бюджет қаражатын тиімді пайдалануды ынталандыру Қазақстанның экономикалық саясатының негізгі аспектісі болып табылады. Стратегиялық басқару және экономикалық даму шеңберінде сыртқы және ішкі инвестицияларды тартуға ерекше назар аударылады, бұл өсу мен дамудың негізгі катализаторы ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасы Президентінің айтуынша, инвесторлар үшін қолайлы жағдай жасау және бюджет түсімдерінің қажетті деңгейін қолдау жаңа Салық кодексін әзірлеу арқылы қамтамасыз етіледі. Бұл инвестициялар үшін тартымдылық пен елдің бюджеттік қажеттіліктерін қамтамасыз ету қажеттілігі арасындағы теңгерімге ұмтылысты көрсетеді.

Президент сондай-ақ, даму институттарының жұмысын жандандыру және инвестиция тарту үшін тұтас экожүйе құру қажеттігін атап өтті. Бұл мемлекеттік құрылымдар мен бизнес-қоғамдастық арасындағы өзара іс-қимылды жақсартуды, сондай-ақ жергілікті билік үшін басты басымдықтардың бірі болуы тиіс жеке инвестицияларды тартудың маңыздылығына назар аударуды қамтиды [1].

Бұдан басқа, бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті мемлекеттік ресурстарды тиімді жұмсауды бақылау мен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. ИНТОСАИ халықаралық стандарттарын негізге ала отырып, тиімділік аудиті бюджет қаражатын жұмсаудың үнемділік, тиімділік және нәтижелілік қағидаттарына сәйкестігін тексеруді қамтиды. Бұл қойылған мақсаттарға қол жеткізу кезінде ресурстарды барынша азайтуды және мемлекеттік органдардың қызметінде қаржы қаражатын пайдаланудан қол жеткізілген нәтижелерді айқындауды білдіреді. Тиімділік аудиті мемлекеттік органдар қызметінің өнімділігі мен нәтижелерін жақсарту үшін негізгі құрал болып табылатынын атап өту маңызды, бұл өз кезегінде қаржылық тұрақтылықты және экономикалық өсуді арттыруға ықпал етеді [2].

Қазақстандағы қаржы ресурстарын талдау және басқару үшін бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділік көрсеткіштері жүйесін қалыптастырудың маңыздылығы даусыз деп болжауға болады [3].

Тұтастай алғанда, Қазақстан үшін бюджет қаражатын тиімді пайдалануды ынталандыру инвестициялық ахуалды және салық саясатын жақсартуды, сондай-ақ қаржылық бақылау мен тиімділік аудитінің қазіргі заманғы әдістерін қолдануды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді.

Экономикалық ахуал. Қазақстандағы қазіргі экономикалық ахуалды талдау елдің экономикалық дамуына елеулі әсер ететін бірқатар негізгі үрдістерді анықтайды.

Кесте - 1. Қазақстандағы қазіргі экономикалық жағдайды талдаудың негізгі көрсеткіштері

№	Көрсеткіш	Мәні
1	ЖІӨ өсу болжамы (2023)	3,7%
2	ЖІӨ өсу болжамы (2024)	4,1%
3	Инфляция (2022)	15%
4	Инфляция (2023)	11,8%
5	Инфляция (2024)	6,4%
6	Бюджет кірістері (2024)	16,1 трлн теңге
7	Бюджет тапшылығы (2024)	ЖІӨ-ге 2,6%
8	Мұнай емес тапшылық (2024)	ЖІӨ-ге 6,5%
9	Экспорт (қазан 2023)	6,9 млрд, АҚШ доллары
10	Импорт (қазан 2023)	4,86 млрд, АҚШ доллары
11	Ұлттық қордың активтері (2024)	68,0 млрд, АҚШ доллары

Ескерту - [10] әдебиет негізінде автормен құрастырылды

Қазақстанның экономикалық өсімі 2023 және 2024 жылдары өнеркәсіпті, қызмет көрсету саласын және ішкі сұранысты қалпына келтірудің арқасында жеделдейді деп күтілуде. Елдің ЖІӨ өткен жылғы 3,2% -дан 2023 жылы 3,7% -ға және 2024 жылы 4,1% -ға дейін өседі деп болжануда. Бұған мұнай өндіру көлемінің ұлғаюы және негізгі экспорттық тауарлар бағасының өсуі ықпал етеді, бұл өз кезегінде инвестицияларды ынталандырады және іскерлік белсенділікті қолдайды. Инфляция. Қатаң ақша-кредит саясаты мен тұрақты валютаның арқасында инфляцияның 2022 жылғы 15% -дан 2023 жылы 11,8% -ға дейін және одан әрі 2024 жылы 6,4% -ға дейін біртіндеп төмендеуі күтілуде. Үкімет негізгі азық-түлік өнімдерінің экспортына шектеу қояды және бағаны тұрақтандыру үшін бензин бағасын бақылайды [4].

Бюджет және Ұлттық қор. 2024 жылы республикалық бюджеттің кірістері 16,1 трлн теңге деңгейінде болжанып отыр, бұл ЖІӨ-ге қатысты 11,9% -ды құрайды, кейіннен 18,4 трлн теңгеге дейін немесе 2026 жылы ЖІӨ-ге қатысты 10,7% -ға ұлғаяды. Ұлттық қордың валюталық активтері 2024 жылдың аяғында 2026 жылға қарай 93,3 млрд, АҚШ долларына дейін өсумен 68,0 млрд, АҚШ доллары деңгейінде болжанып отыр [5].

Сауда. 2023 жылғы қазанда Қазақстаннан экспорт 6,9 миллиард АҚШ долларын құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 623,9 миллион АҚШ долларына артық. Импорт та 4,86 миллиард АҚШ долларына жетіп, өсім көрсетті. Қазақстанның негізгі сауда серіктестері Ресей, Қытай, Еуропалық Одақ және Орталық Азия елдері болып қала береді [6].

Проблемалар мен сын-қатерлер. Алайда Қазақстан экономикасы шикізаттық кірістерге тәуелділікпен және мемлекеттік капитализммен байланысты бірқатар проблемалармен бетпе-бет келеді, бұл мемлекеттік аппараттың өршуіне, сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейіне және экономикалық және саяси бостандықтардың шектелуіне әкеп соғады. Бұл шарт кәсіпкерлік пен жеке бизнестің дамуының баяулауына әкеледі [7].

Осылайша, Қазақстандағы қазіргі экономикалық жағдайды талдау экономиканың өсуіндегі, инфляцияның төмендеуіндегі және сауда көлемінің ұлғаюындағы оң үрдістерді көрсетеді. Алайда, еліміздің ұзақ мерзімді экономикалық дамуын шектеуі мүмкін шикізат кірістеріне тәуелділікті, мемлекеттік капитализм мен мемлекеттік басқару мен сыбайлас жемқорлыққа байланысты проблемаларды қоса алғанда, елеулі сын-қатерлер бар. Орнықты өсуді қамтамасыз ету үшін экономиканы әртараптандыруға, жеке секторды дамытуға және институционалдық тиімділікті арттыруға бағытталған реформалар қажет.

Бюджет қаражатын тиімді пайдалануды ынталандыру және экономикалық басқаруды жақсарту үшін Қазақстан қаржылық бақылау, инвестициялар және экономиканы әртараптандыру саласындағы реформаларды табысты іске асырған елдердің халықаралық тәжірибесіне назар аудара алады. Бірнеше елдің мысалдарын қарастырамыз:

1. Норвегия: Мұнай қорын басқару.

- Норвегияның Мемлекеттік Зейнетақы Қоры: 1,3 трлн АҚШ долларынан астам

активтер.

- Мақсаты: Мемлекеттік байлықты сақтау және көбейту мақсатында халықаралық акцияларға, облигацияларға және жылжымайтын мүлікке инвестициялар.

- Тәуекелдерді басқару: Тәуекелдерді азайту және орнықты кірісті қамтамасыз ету үшін қатаң инвестициялық стратегия және этикалық нормалар.

2. Сингапур: Шетелдік инвестицияларды тарту.

- Инвестициялық климат: Шетелдік инвесторлар үшін әлемдегі ең қолайлы ахуалдың бірі.

- Экономикалық саясат: Төмен салық жүктемесі, күшті құқықтық жүйе, тиімді мемлекеттік басқару.

- Нәтиже: Сингапур дамыған жоғары технологиялық экономикасы бар жетекші әлемдік қаржы орталығы болып табылады.

3. Чили: Бюджеттік ереже.

- Бюджеттік ереже: Мыс сатудан түсетін кірістердің ұзақ мерзімді трендімен байланыстыра отырып, мемлекеттік шығыстардың өсуін шектейді.

- Мақсаты: Ресурстардың жоғары бағалары мен болашақ ұрпақ үшін қаражат жинақтау кезеңдерінде артық жұмсаудың алдын алу.

- Нәтиже: Экономиканы тұрақтандыру, сыртқы күйзелістердің әсерін азайту, елдің қаржылық жағдайын нығайту.

Бұл мысалдар экономика мен қаржыны халықаралық деңгейде басқарудың түрлі тәсілдерін көрсетеді. Норвегия, Сингапур және Чили сияқты елдердің тәжірибесін зерделеу Қазақстанға бюджет қаражатын тиімді пайдалану, инвестициялар тарту, тәуекелдерді төмендету және мемлекеттік басқару сапасын арттыру үшін құнды сабақтар мен стратегиялар бере алады. Осындай әдістер мен практикаларды қолдану тұрақты экономикалық дамуға және елдегі халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Қазақстанның 2023-2027 жылдарға арналған экономикалық дамуының контекстінде ел үкіметі мұнайдың әлемдік бағасын, жаһандық экономикалық даму қарқынын және елдегі инвестициялық ахуалды қоса алғанда, ішкі және сыртқы факторларға негізделген экономикалық өсудің әртүрлі траекторияларын көздейтін үш негізгі сценарий әзірледі.

Бұл деректер өнеркәсіптік өсудің, ауыл шаруашылығын, құрылысты және сауданы дамытудың, сондай-ақ мұнай өндіруді және сыртқы сауда айналымын ұлғайту жөніндегі жоспарлардың маңыздылығын баса көрсете отырып, Қазақстан экономикасының негізгі секторларындағы күтілетін өзгерістерді бейнелейді. Негізгі көрсеткіштер мен болжамдар. Өнеркәсіп өндірісі: Ұсынылған болжамдарға сәйкес өнеркәсіптегі орташа жылдық өсу қарқыны 3,5% өсіммен өңдеу өнеркәсібін және 2,9% өсіммен тау-кен өнеркәсібін қоса алғанда, 3,1% -ды құрайды. Бұл экономиканың негізгі секторларының орнықты дамуын көрсетеді, бұл елдегі жалпы экономикалық жағдайға елеулі әсер етеді.

Кесте 2. Қазақстан экономикасы дамуының 2023-2027 жылдарға арналған түйінді көрсеткіштері мен болжамдары

№	Көрсеткіш	Мәні
1	Өнеркәсіптің орташа жылдық өсімі	3.1%
2	Өңдеуші өнеркәсіптің орташа жылдық өсімі	3.5%
3	Тау-кен өнеркәсібінің орташа жылдық өсуі	2.9%
4	Ауыл шаруашылығының орташа жылдық өсуі	3.9%
5	Құрылыстың орташа жылдық өсуі	3.8%
6	Сауданың орташа жылдық өсуі	5.7%
7	2023 жылы болжамды мұнай өндіру (млн тонна)	92.6
8	2027 жылы болжамды мұнай өндіру (млн тонна)	100
9	2023 жылғы экспорт болжамы (\$ млрд)	81
10	2027 жылғы экспорт болжамы (\$ млрд)	84.6
11	2023 жылғы импорт болжамы (\$ млрд)	45.7

12	2027 жылғы импорт болжамы (\$ млрд)	53.5
<i>Ескерту - [10] әдебиет негізінде автормен құрастырылды</i>		

Ауыл шаруашылығы: Ауыл шаруашылығындағы жалпы өнім көлемінің орташа жылдық өсімі 3,9% -ға жетеді деп күтілуде, бұл Қазақстан экономикасындағы аграрлық сектордың рөлін және оны одан әрі дамыту мен жаңғырту әлеуетін көрсетеді.

Құрылыс және сауда: Құрылыс саласындағы болжамды өсу орта есеппен 3,8% -ды құрайды, ал сауда 5,7% -ға өсуді күтуі мүмкін. Бұл деректер ішкі сұраныстың қалпына келуі мен өсуін, сондай-ақ іскерлік белсенділіктің жақсарғанын көрсетеді.

Мұнай өндіру және сыртқы сауда: 2027 жылға қарай 100 млн тоннаға дейін ұлғайту әлеуетімен 2023 жылы мұнай өндіру 92,6 млн тонна деңгейінде болжануда. Бұл экспорттың \$81 млрд-тан \$84,6 млрд-қа дейін өсуіне алып келеді деп күтілуде, ал импорт \$45,7 млрд-тан \$53,5 млрд-қа дейін өседі. Бұл сандар Қазақстан экономикасының шикізат секторына тәуелділігін және экономиканы әртараптандыру қажеттілігін көрсетеді [8].

Бюджет қаражатын пайдалану тиімділігі. Мемлекеттік қаржыны басқару тұрғысында бюджет қаражатын тиімді пайдалану экономиканың орнықтылығы мен дамуын қамтамасыз ететін іргелі қағидат болып табылады. Қазақстанда мемлекеттік шығыстарды оңтайландыруға, салықтық әкімшілендіруді жақсартуға және көлеңкелі экономиканың үлесін азайтуға бағытталған бірқатар шаралар арқылы бюджет қаражатын жұмсау тиімділігін арттыруға айтарлықтай көңіл бөлінеді.

Негізгі бастамалар және қол жеткізілген нәтижелер:

- Аудит және бақылау: ИНТОСАИ халықаралық стандарттарын негізге ала отырып, бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу қаржының ұтымды жұмсалуды бақылауды күшейту қажеттігін айқындады. Мысалы, міндетті медициналық сақтандыру саласында тиімсіз шығындар анықталды, бұл қаражатты мақсатсыз пайдалануды барынша азайту мақсатында барлық хаттамалар мен стандарттарды жаппай тексеру жөніндегі бастамаға алып келді. 2023 жылы міндетті медициналық сақтандыру жүйесіне халықтың шағымдарының 20% -ға өсуі байқалды, бұл бөлінген қаражатты пайдалану тиімділігіндегі проблемаларды және оларды атаулы шешу қажеттілігін көрсетеді [9].

- Бюджет саясаты: Контрициклдық бюджет ережесін және Ұлттық қордан кепілдендірілген трансферт көлемін шектеудің жаңа тетігін енгізу қаржылық тұрақтылықты нығайтуға ықпал етті. Мәселен, республикалық бюджеттің кірістері (трансферттерді есептемегенде) 2023 жылы 13,9 трлн теңге деңгейінде болжанып отыр, бұл өткен жылмен салыстырғанда айтарлықтай өсуді көрсетеді. 2023 жылы болжанатын бюджет тапшылығы ЖІӨ-ге 2,7% деңгейінде, кейіннен 2025 жылға қарай ЖІӨ-ге 2,5% -ға дейін төмендете отырып, бюджет тапшылығын төмендетуге және елдің қаржылық тұрақтылығын арттыруға ұмтылысын көрсетеді. Мұндай саясат мемлекеттік ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалану үшін жағдай жасауға және әлемдік нарықтардың құбылмалылығына тәуелділікті қысқартуға ықпал етеді.

- Ашықтық және жауапкершілік: Бюджет қаражатын тиімсіз пайдаланғаны үшін жауапкершілікті арттыру шеңберінде заңнамаға бюджеттік жоспарлау мен жұмсаудың тиімділігіне байланысты нақты өлшемдер мен ұғымдарды енгізу талқыланады. Бұл бюджет қаражатын ысырап еткені және игермегені үшін, оның ішінде мемлекеттік органдар басшылары деңгейінде неғұрлым қатаң жауапкершілікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстанда бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі мемлекеттік саясаттың назарында. Аудиторлық тексерулерді іске асыру, бюджет шығыстарын оңтайландыру, қаржылық бақылаудың ашық тетіктерін енгізу және заңнамалық базаны нығайту қаржылық тәртіпті және тұрақты экономикалық дамуды арттыру үшін алғышарттар жасайды. Бұл бағыттағы жұмысты жалғастыру макроэкономикалық көрсеткіштерді жақсартып қана қоймай, азаматтар мен инвесторлардың мемлекеттік қаржы жүйесіне сенімін арттыруға да ықпал ететін болады.

Қазақстан экономикасында бюджет қаражатын тиімді пайдалануды ынталандырудың көп қырлы аспектілерін қамтитынын, бұл үдерістің елдің тұрақты экономикалық дамуы үшін

маңыздылығын атап өткенін атап өткім келеді. Зерттеу шеңберінде экономиканың даму сценарийлерін, инвестициялық ахуалды жақсартуды, бюджет шығыстарының аудиті мен бақылауын, сондай-ақ заңнаманы және қаржылық бақылауды нығайтуды қоса алғанда, негізгі сегменттер қаралды.

Ашықтық, жауапкершілік және тиімділік қағидаттарына негізделген бюджет қаражатын басқарудың кешенді тәсілін әзірлеу және іске асыру экономикалық өсуге қол жеткізу және Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру үшін аса маңызды болып табылады. Қаржылық бақылаудың қазіргі заманғы тетіктерін енгізу, сондай-ақ бюджеттік жоспарлау мен жұмсауды оңтайландыру мемлекеттік ресурстарды пайдаланудан түсетін әлеуметтік-экономикалық пайданы барынша арттыруға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, бюджет қаражатын тиімді пайдалануды ынталандырудағы табыс биліктің, бизнес пен қоғамның барлық деңгейлерінің келісілген күш-жігерін талап ететінін атап өткен жөн. Қаржыны басқару тетіктерін ұдайы жетілдіру, өзгермелі экономикалық жағдайларға бейімделу және инновацияларға ашықтық Қазақстанның орнықты дамуы мен өркендеуінің ұзақ мерзімді мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті. Мемлекет басшысы Үкіметтің кеңейтілген отырысын өткізді. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-714237>
2. Бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-sistemy-pokazateley-effektivnosti-ispolzovaniya-byudzhethnyh-sredstv>
3. Қазақстан экономикасының өсуі 2023 және 2024 жылдары жеделдейді, бірақ тәуекелдер сақталуда – АДБ. <https://www.adb.org/ru/news/kazakhstan-growth-accelerate-2023-and-2024-risks-remain-adb>
4. Қазақстанда 2023-2027 жылдарға арналған экономика дамуының үш сценарийі әзірленді. <https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-razrabotany-tri-scenariya-razvitiya-ekonomiki-na-2023-2027-gody-277843>
5. Денсаулық сақтау министрлігі. <https://lsm.kz/minzdrav-provedet-reviziiyu-protokolov-dlya-snizheniya-neeftivnyh-trat-iz-fsms>
6. Бюджет қаражатын тиімсіз пайдаланғаны үшін есеп комитетінде мәлімдегендер жазаланбайды. <https://vlast.kz/novosti/32854-za-neeftivnoe-ispolzovanie-budzhethnyh-sredstv-nakazyvaut-ne-teh-zaavlaut-v-schetnom-komitete.html>
7. Қазақстан экономикасы: тұрақтылық ма әлде реформалар ма? https://forbes.kz/process/expertise/ekonomika_kazahstana_cho_dalshe_-_stabilnost_ili_reformyi/
8. Қазақстанда 2023-2027 жылдарға арналған экономика дамуының үш сценарийі әзірленді. <https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-razrabotany-tri-scenariya-razvitiya-ekonomiki-na-2023-2027-gody-27784>
9. Денсаулық сақтау министрлігі. <https://lsm.kz/minzdrav-provedet-reviziiyu-protokolov-dlya-snizheniya-neeftivnyh-trat-iz-fsms>
10. Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі ақпараты

УДК 338.45

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Асанов Нұрислам Жылқыбайұлы

nurik.asanov.2000@bk.ru

Магистрант, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Астана, Казахстан